

UTJECAJ PANDEMIJE COVID-19 NA TURIZAM I ODRŽIVOST: NASTAVAK ISTRAŽIVANJA ODABRANIH MJESTA SREDNJODALMATINSKIH OTOKA HVARA I BRAČA

Jelena Zlatar Gamberožić

Jelena Zlatar Gamberožić
Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Frankopanska 22, 10000 Zagreb
jelena@idi.hr
<https://www.doi.org/10.17234/9789533791968.14>

Održivost otoka i problemi turističkog razvoja jadranskih otoka

Prema Swarbrookeu (1998), održivi turizam uključuje one oblike turizma koji zadovoljavaju potrebe turista, tj. turističke industrije i zajednica domaćina danas bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe. Ekonomski, ekološki i socio-kulturni uvjeti održivosti obuhvaćaju 1) optimalno korištenje resursa okoliša kako bi se očuvala baština i biološka raznolikost 2) poštivanje društveno-kulturne autentičnosti domaćina i samog prostora otoka 3) osiguravanje dugoročnog gospodarskog poslovanja, pravedne raspodjele socioekonomskih koristi svim dionicima, uključujući stabilno zaposlenje, prilike za stvaranje prihoda i socijalne usluge zajednicama domaćinima (UNEP, 2005; UNDPDSD, 1996). Putem ovih odrednica dolazimo do bitnih elemenata/dimenzija za održivost pojedinog otoka i mjesta na otoku: ekonomskih, ekoloških i socijalnih (vidi Throsby, 2008; O'Toole i sur., 2006; Spangenberg, 2004 itd.). Ekološka dimenzija održivosti orijentirana je prema okolišu i njegovoj zaštiti te razvoju agroturizma i ekoturizma s obzirom na *carrying capacity*) svakog

---

¹ Ovaj rad je rezultat rada na kompetitivnom istraživačkom projektu Mreža otočne temporalnosti: multidisciplinarno istraživanje iskustva temporalnosti na Dugom otoku i Kornatima. Projekt financira Sveučilište u Zadru za razdoblje 2021.-2023. (IP.01.2021.13).

mjesta; ekonomska dimenzija održivosti uključuje gospodarski rast i dugoročno zadovoljenje materijalnih potreba potaknutih turizmom, kao i na istraživanje različitih tipova turizma; socijalna dimenzija održivosti obuhvaća socijalni kapital i socijalnu sigurnost, kao i komunikaciju između stanovnika, njihov suživot i postizanje ciljeva (Colantonio, 2009: 872). Njima pridodajemo i kulturnu dimenziju održivosti koju možemo definirati kao dimenziju koja kao četvrti stup održivosti obuhvaća kako dokumentiranu kulturu, tako i povijesne znamenitosti i kulturnu baštinu. Radi se dakle o sposobnosti očuvanja kulturnog identiteta uz omogućavanje promjena koje se tiču kulturnih vrijednosti (Milojević i Ilić-Krstić, 2011). Od uvođenja koncepta održivosti, dimenzije (stupovi) održivosti su uspješno korišteni kao okvir za cjelokupno istraživanje utjecaja različitih aktivnosti u društvenim, ekonomskim i ekološkim dimenzijama (Barbieri, 2019). Također je važno je naglasiti da se kod održivog razvoja radi o četiri stupa koja trebaju biti jednako razvijena, dakle pri bilo kojem konceptu razvoja jednako se trebaju uzeti u obzir sve četiri dimenzije održivosti.

Otočni razvoj je pretrpio različite promjene vezane kako uz globalizacijske procese tako i demografske i gospodarske, poput senilizacije stanovništva, depopulacije, migracije stanovništva iz ruralnih područja u gradove zbog gospodarskih uzroka (industrijalizacije kopna, deagrarizacije, krize pojedinih poljoprivrednih djelatnosti, monokultura na nekim otocima itd.). Danas su stoga otoci najrjeđe naseljena područja Hrvatske.

Turistička ponuda je raznolika i ovisi o prirodnim karakteristikama i mogućnostima svakog otoka (krajolik, poljoprivredna proizvodnja, apartmani za odmor) te se i razlikuje; veća mjesta na otocima, s boljom prometnom povezanošću i razvijenijom turističkom ponudom u velikoj su prednosti pred manjim mjestima te obično imaju razvijenije dimenzije održivosti od manjih mjesta u unutrašnjosti otoka, bez koncepta razvoja i ekonomske potpore od strane viših instanci (općine ili države). Uz turističku potražnju koja danas uvelike nadilazi „sunce i more“ te se okreće ka raznim drugim alternativnim tipovima turističke ponude (od sportskog preko zdravstvenog do agro-turizma), manji se otoci, kao i slabije razvijena mjesta još više suočavaju s depopulacijom i stagnacijom. Oni, prema Baldacchinu (2012) također najčešće imaju ograničene ili u nekim slučajevima nepostojeće resurse, a udaljenost i izoliranost (slaba povezanost) i povećani troškovi prijevoza samo su neki od problema s kojim se susreću u suprotnosti s većim i popularnijim turističkim središtima.

Konkurencija među turističkim destinacijama koje stalno poboljšavaju svoju turističku ponudu s inovativnim proizvodima kako bi zadovoljile specifične potrebe svojih kupaca i unaprijedile njihovo iskustvo odmora (Đogić i Cerjak, 2015) u mnogim slučajevima ima različite početne pozicije s obzirom na položaj i resurse mjesta koji su u startu različiti. Prema Miljan (2019), možemo razli-

kovati sljedeće tipove turizma: potpuno slobodan razvoj, intenzivan turistički razvoj, alternativne scenarije, održivi turizam, produljenje dosadašnjeg stanja ili *status quo* model i scenarij turističkog restrukturiranja ili repozicioniranja te smo se tom podjelom koristili i u opisivanju modela turističkog razvoja u navedenim primjerima. Neke su destinacije tako postale poznata i popularna turistička središta (kao što ćemo vidjeti na primjeru Hvara ili Bola) dok su neke ostale marginalizirane (primjer Povalja), a treća varijanta obuhvaća repozicioniranje (Miljan, 2019) ili određenu transformaciju mjesta iz jednog tipa turističke destinacije u drugu, kao što je potencijalno slučaj mjesta Postira na otoku Braču.

Prema novijim istraživanjima stavova stanovnika prema turizmu na hrvatskim otocima tijekom pandemije COVID-19 (Kordej de Villa i Slijepčević, 2023) pokazano je da je gotovo jedna trećina stanovnika otoke smatrala preopterećenima turistima u razdoblju prije pandemije, a rezultati također pokazuju da stavovi otočana prema gospodarskim mjerama poduzetim tijekom pandemije COVID-19 nisu bili homogeni te su se značajno razlikovali ovisno o veličini otoka; stanovnici manjih otoka, brojem i veličinom, bili su kritičniji prema gospodarskim mjerama te su očekivala djelotvornije ekonomske mjere za svoje ograničenije resurse. Osim toga, očekivali su jasniju komunikaciju od strane vlasti o očekivanim učincima ekonomskih mjera (Kordej de Villa i Slijepčević, 2023).

Pregled dosadašnjih istraživanja

Stanje turizma i turistički scenariji na otoku gradu (grad Hvar) i Braču istraživana su u više vremenskih razdoblja (Zlatar, 2010; Tonković i Zlatar, 2014; Zlatar Gamberožić i Tonković, 2015; Zlatar Gamberožić i Svirčić Gotovac, 2021; Zlatar Gamberožić, 2021), a bavila su se različitim tipovima turističkog razvoja na tim prostorima.

Ovo je istraživanje nastavak spomenutih istraživanja kojim se nastoji utvrditi daljnje specifičnosti otočnog razvoja otoka Hvara i Brača, a s obzirom na dimenzije održivosti razvoja (ekonomsku, ekološku, kulturnu i socijalnu). Specifičnost ovog istraživanja je analiza utjecaja pandemije COVID-19 na odabrana naselja na Hvaru i Braču prethodnih godina (2020. i 2021.). Hvar i Brač dva su veća srednjedalmatinska otoka prigodna za analizu zbog mogućnosti istraživanja većih i manjih mjesta na otoku pri čemu se i u ovom slučaju istraživao grad Hvar na otoku Hvaru te mjesta Povalja, Postira i Bol na otoku Braču.

Dosadašnja istraživanja su pokazala kako je u gradu Hvaru uglavnom prisutan stihijski razvoj turizma (Zlatar Gamberožić, 2021) koji karakterizira neograničen turistički razvoj, a koji može imati i ima negativne posljedice na prostor i *carrying capacity* (nosivost) otoka, a također i ukazuju na nemogućnost jasnog strateškog usmjeravanja razvoja otočnog turizma. Prisutni su različiti

pravci; elitni turizma (Dehoorne i Theng, 2015; Conejo i dr., 2020; Correia i dr, 2014; Iloranta, 2021) koji je bio pogotovo prisutan u Hvaru početkom 2000-ih, privlačeći mnoge *celebrityje*, zatim kulturni, obiteljski turizam te *backpackerski* i *party* turizam koji su nerijetko u međusobnoj koliziji. Za svoju posljedicu takav razvoj ima, između ostalog, pretjeranu iskorištenost otočkih resursa, čime naginje gubitku vizije mjesta kao turističkog odredišta (Zlatar Gamberožić, 2021).

Istraživanja mjesta Povlja (vidi Zlatar, 2010; Zlatar Gamberožić i Svirčić Gotovac, 2021) ukazuju na stagnaciju koja se proteže kroz posljednje desetljeće ukazujući pritom i na problematičan položaj manjih mjesta na otocima s lošijom prometnom povezanošću. Već se i prije dvadesetak godina „prognoziralo“ da će na manjim otocima bez trajektne linije i mosta, te u mjestima koja se nalaze u unutrašnjosti otoka izumrijeti najveći broj naselja (Stiperski; Malić; Kovačević, 2001). Ovakvom stanju je najviše pridonijelo nepostojanje hotela (koji je u privatnom vlasništvu i zatvoren) kao i nepostojanje planskog razvoja za mjesto od strane općine ili viših instanci. Premda je mjesto relativno očuvano što se tiče prirodnih ljepota i resursa (Zlatar Gamberožić i Svirčić Gotovac, 2021), bez ekonomske osnove i daljnjeg ulaganja u mjesto, nemoguće je očekivati razvoj koji ne teži stagnaciji. Mjesto Postira pokazala su u prethodnom istraživanju (Tonković i Zlatar, 2014) uravnotežen razvoj s jednakim naglaskom na sve četiri dimenzije održivosti. Bol se u mnogim aspektima pokazuje najslabijim razvoju grada Hvara, tj. usmjeren prema masovnom turizmu (Zlatar Gamberožić i Tonković, 2015) kroz vrlo razvijenu apartmanizaciju kao i problem očuvanja okoliša.

Metodološki okvir istraživanja

Ciljevi istraživanja su bili utvrditi trenutno stanje turizma u istraživanim mjestima na otocima Hvaru i Braču, moguće daljnje smjernice, prednosti i izazove, a s obzirom na socijalnu, ekološku, ekonomsku i kulturnu dimenziju održivosti te utjecaj pandemije COVID-19. Intervjuirani su stalni i sezonski stanovnici otoka i svi tipovi aktera do kojih se moglo doći, iz različitih sektora i tipova djelatnosti: lokalna samouprava, turistička zajednica, turistički djelatnici (vlasnici apartmana, ugostitelji, hotelijeri), obrtnici, poljoprivrednici i kulturni akteri.

Sugovornici su obuhvaćali 20 intervjuja u gradu Hvaru i 25 intervju na Braču (odabrana mjesta - Povlja, Postira, Bol) (Tablice 1 i 2), a intervjui su provedeni u srpnju i kolovozu 2022. godine.

Tablica 1. Brač

POVLJA (12)		POSTIRA (7)	BOL (6)
Stalni (13):	Djelatnica na info-pultu Konobarica Profesionalni ribar Prometni tehničar Strojarski tehničar	Administratorica u Uljari Konobar Vlasnica apartmana	Knjižničarka Konobarica Općina Bol Predstavnik turističke zajednice Trgovkinja
Sezonski(12):	Informatičar Muzikologinja Organizator evenata Profesor engl. i franc. Profesor glazbe Umirovljenica Umirovljenik	Arhitektica Recepcionarka u hotelu Pastura Sociologinja Trgovkinja	Ekonomistica

Izvor: autorica

Tablica 2. Grad Hvar

HVAR	
Stalni (12)	Sezonski (8)
Direktor hotela Direktorica turističke zajednice Djelatnica u hotelu Djelatnica u turističkoj zajednici Djelatnik u galeriji Glavna knjižničarka Pomoćna knjižničarka Kozmetičarka Vlasnica štanda Voditeljica marketinga i promocije kina Mediteran Voditeljica udruga LAG-a i FLAG-a Zdravstvena djelatnica	Djelatnica u agenciji iznajmljivanja brodova Djelatnica u butiku Djelatnica u kazalištu Informatičar Iznajmljivač skutera Neovisna konzultantica Novinarka Grafički dizajner

Izvor: autorica

Pitanja su bila koncentrirana na različite aspekte održivosti - ekonomske, ekološke, socijalne i kulturne, kao i na utjecaj COVID-19 pandemije na turistički razvoj otoka te smo ih tako i grupirali u pet ključnih aspekata prilikom analize/interpretacije rezultata. U tom smislu pitanja vezana uz ekonomsku dimenziju održivosti obuhvaćala su trenutno stanje i najprisutnije tipove turizma, daljnje scenarije razvoja turizma, najvažnije lokacije/atrakcije investiranja u turizam i buduća mjesta za investiranje te (ne)planiranost turizma. Socijalna dimenzija obuhvaćala je glavne aktere u turističkom razvoju, njihovu moć te nove inicijative i ulaganja u turizam, a također i participaciju stanovnika u lokalnim inicijativam. Ekološka dimenzija i pitanja vezana uz nju obuhvaćala je glavne aktere u turističkom razvoju te nove inicijative i ulaganja u turizam pogotovo u području agroturizma. U kulturnoj dimenziji postavljena su pitanja vezana uz kulturnu baštinu i kulturno povijesni krajolik te njihova prezentacija kako u većim, tako i u manjim mjestima.

U istraživanju i metodološkim koracima bili su zaštićeni privatni podaci sugovornika/ica, a kombinirali su se intervjui putem e-maila s onima *face-to-face*, budući da jedan dio populacije nije mogao sudjelovati u intervjuima uživo.

Slučaj grada Hvara - primjer razvijanja masovnog turizma

Otok Hvar po geografskoj klasifikaciji spada pod srednjodalmatinski i veliki otok (veći od 110 km²), a ima 10.739 stanovnika (DZS, 2022) (Slika 1).

Slika 1. Otok Hvar

(Izvor: http://www.sucuraj.com/images/maps/island_hvar.jpg)

a) ekonomska dimenzija održivosti

Ono na što su sugovornici najviše ukazivali kao na problem je pretjerani masovni i *party* turizam koji se razvijaju stihijski, neuzimajući u obzir prostorne kapacitete i kontekst grada.

„Grad Hvar ima veliki sadržajni kapacitet, kazalište, galerije, samostan, ljetno kino, ali to zjapi prazno, više kao hladni pogon osim kina, a najveći

fokus je na pijanu djecu, partije i narkotike, ukratko grad je pretvoren u party destinaciju poput Zrća samo za bogatije iz Engleske i SAD-a" (grafički dizajner, sezonski).

„Mislim da stvari idu stihijski. Recimo, da je turistički razvoj mjesta promišljen i osmišljen onda bi, recimo, Tvrđava i dalje bila otvorena za večernju zabavu mlađih gostiju kao nekada a, recimo, Galešnik bi ponovo mogao biti noćni klub za noćne izlaske ljudi ozbiljnije dobi“ (novinarica, sezonski).

Stihijski razvoj spominje se kao već prisutan i velik problem Hvara zbog kojeg se grad ne razvija usustavljeno i planirano. „Razvoj turizma grada Hvara još uvijek je neorganiziran i nedosljedan što između ostalog rezultira sve većim pritiskom na prirodne resurse otoka; Grad spaja različite vrste turizma, što sugerira da ne postoji jasna vizija željenog budućeg razvoja ili brendiranja mjesta“ (Zlatar Gamberožić, 2021: 20). Pandemija je utjecala i na promjenu lokacija s koje dolaze turisti.

„Što se tiče turista, promijenila se struktura. Bilo je puno više gostiju iz sjeverne Europe, skandinavskih zemalja“ (iznajmljivač skutera, sezonski).

Prije pandemije više je turista bilo iz skandinavskih zemalja, dok je nakon najveći broj turista prisutan iz Velike Britanije (27 678) i SAD-a (26 038) (www.dalmatia.hr). Također, broj noćenja se s 264.508 2020. popeo na 654.604 što je nešto manje od broja noćenja prije pandemije (2019. godine) (Vidi Tablica 3). Već se 2021. godine pojavio nagli rast turista u odnosu na prethodnu godinu.

Tablica 3. Broj domaćih i stranih turista i broj noćenja u gradu Hvaru 2022.

2022: Domaći turisti	Strani turisti	Ukupno
9276	157101	166377
Noćenja		
42837	611767	654604

Izvor: www.dalmatia.hr

b) socijalna dimenzija održivosti

Griessler i Littig (2005) pokazuju da društvena održivost obuhvaća zadovoljenje ljudskih potreba, kao i socijalnu pravdu, ljudsko dostojanstvo i sudjelovanje

vanje (participaciju) u različitim aktivnostima zajednice. U kontekstu socijalne održivosti na Hvaru, sugovornici tvrde da većini lokalnog stanovništva odgovara *status quo*, tj. stihijski i masovni turizam, a da su nove inicijative prisutne u vidu civilnih organizacija i korištenju EU fondova.

„Strani investitori i država su glavni akteri. Lokalna zajednica kao da ima dvije struje: glasna manjina koja je neovisna ili indirektno ovisna o turizmu i tiha većina ovisnih o turizmu. Glasna manjina daje pritiska na tradicionalnom Hvaru, tiha većina pokušava doći do kapitala” (informatičar, sezonski).

Participacija lokalnog stanovništva u odlukama vezanima uz grad je poprilično slaba, kao i moć turističke zajednice u zaustavljanju neumjerenog širenja turističkih objekata, pogotovo apartmanizacije. Socijalna održivost bi upravo trebala obuhvaćati poboljšavanje života unutar zajednice, a kroz povezivanje jednakosti, raznolikosti, međusobne povezanosti stanovnika i njihove kvalitete života s vlašću (McKenzie, 2004). Na Hvaru takva povezanost nije prisutna pa dio stanovnika osjeća određenu nemoć u pitanjima kako kulturnih tako i ostalih događaja koji su često osujećeni velikim brojem *backpackerskog* ili *party* turizma.

„Jel' vi vjerujete da se Hvar sada nećka hoće li koncert na vlastitom trgu zato što u deset sati krene show od pijanih i njih je strah. Osjećate se kao taoc u vlastitom gradu” (voditeljica marketinga i promocije kina Mediteran, stalni).

c) ekološka dimenzija održivosti

Agroturizam danas predstavlja jedan od temeljnih elemenata u očuvanju kulturne baštine ruralnih područja. Također, on predstavlja ključni čimbenik za lokalni razvoj, za ruralna rubna područja u kojima turisti jako cijene ekološku i kulturnu baštinu (Shen, 2009). Poljoprivredni krajolik i kulturna baština pri tome prikazuju kulturu lokalnog stanovništva na zemlji, a agroturizam uključuje elemente sudjelovanja zajednice, upravljanje resursima baštine i jačanje planova razvoja ruralnog turizma (Songkhla, 2013).

Rezultati pokazuju da je veći naglasak na eko-turizmu i agroturizmu u drugim mjestima na nego u gradu Hvaru, a problem otpada i zagađenosti postaje sve veći s obzirom na porast broja turista. COVID-19- pandemija je dovela do manjeg broja turista pa time i do manje zagađenosti otoka.

„Agroturizam ima sve više zamaha. Naše uvale diljem otoka Hvara su prekrasne, one imaju prekrasan smještaj. Sve su uvale i sve kuće po svim uvalama diljem otoka pune. Zašto, zato što ljudi tamo imaju točno ono što su htjeli, mir, spokoj, more, svježu ribu itd.” (Direktor hotela, stalni).

„Imaju polja, ima dosta tih OPG-ova sad s domaćom proizvodnjom, kako to već sve ide. Ovdje u Hvaru, ne baš” (zdravstvena djelatnica, stalni).

Vezano uz ekološki razvoj, Hvar (Slika 2) ima mnogo pozitivnih strana, poput još uvijek čistih plaža i prirode, dovodjenja vode i izgradnje infrastrukture poput cesta i tunela. No, velik broj turista koji se vratio gotovo nakon COVID-19 pandemije stvara sve veći negativni utjecaj na cjelokupno ekološko stanje.

„Jedino komunalci još uvijek nekako drže korak s neredom, ali iz godine u godinu sve teže. Turistički razvoj negativno djeluje na ekološko stanje, svake godine je sve više smeća i bezobzirnosti. Fizički, grad je još očuvan i prepoznatljiv, ali za identitet bi rekao da je Hvar poput muzeja koji je prenamijenjen u dječju igraonicu bez nekih intervencija” (informatičar, sezonski).

Slika 2. Panorama grada Hvara
Izvor: autorica

d) kulturna dimenzija održivosti

S jedne strane, kulturnu dimenziju čine svi tradicionalni elementi koji čine kulturnu politiku, tj. kazalište, film, glazba, umjetnost, arhitektura, književnost, muzeji itd, a s druge strane, norme, vrijednosti, pretpostavke, tradicije i prakse (Packalén, 2010).

U gradu Hvaru je, prema odgovorima sugovornika, prisutna nedovoljna promocija kulture kao i nedovoljna povezanost kulture s turizmom. Tome svjedoči, primjerice, nepostojanje predstava u kazalištu, kao i nedovoljno prostora i organizacijske te logističke potpore Grada za uspostavljanje kulturnih programa.

„Kultura nije povezana s turizmom zato što ne postoji strategija i zato što se javna ustanova u kulturi osniva već tri godine i nisu je uspjeli osnovati” (voditeljica marketinga i promocije kina Mediteran, stalni).

Također se ukazuje na nužnost promjene dosadašnjeg kulturnog programa (Hvarsko ljeto) koji je prema odgovorima nekih sugovornika funkcionirao prema principu recikliranja starih, tj. nedovoljnog uvođenja novih, originalnih sadržaja, kao i na važnost otvaranja novih prostora za kulturne sadržaje.

„Hvarsko ljeto ima dobar program, ali je on dosad postojao na principu copy pastea. Kazalište nema predstava, ne znam zašto. A mi zimi nemamo adekvatan prostor za kino Mediteran“ (voditeljica marketinga i promocije kina Mediteran, stalni).

Iako je upravo grad Hvar specifičan po kulturnoj ponudi (kazalište, Arsenal, tvrđava Fortica), sugovornici smatraju da za nju nedostaje promocija te ljudi koji bi na njoj radili, tj. da se ona na nedovoljan način koristi i da je nedovoljno vidljiva.

„Ima kazalište, ima Arsenal, tvrđava jedna, druga. To bi sve trebalo dignuti na jednu veću razinu, naplaćivati. Imamo i toga Ivana Vučetića koji je izumitelj otiska prsta, a zapravo on nije uopće dobro ispromoviran“ (zdravstvena djelatnica, stalni).

e) utjecaj i posljedice COVID-19 pandemije na turizam

Izbijanje COVID-19 virusa bio je nedvojbeno globalna katastrofa budući da u proteklim desetljećima nijedna druga epidemija nije imala sličan utjecaj na globalnu ekonomiju kao pandemija COVID-19 (Gössling i dr., 2020). No, COVID-19 je u gradu Hvaru, kako prema statističkim podacima, tako i prema odgovorima sugovornika, imao kratkoročan utjecaj pa je sezona 2020. godine imala manje turista; klubovi su bili zatvoreni i sve su se aktivnosti održavale na otvorenom. Također, sugovornici smatraju da neće imati dugotrajne i dugoročne posljedice na turizam grada Hvara i otoka Hvara.

„Covid pandemija imala je značajan utjecaj na turizam kao najjaču granu gospodarstva na otoku Hvaru u smislu što se desio manji priljev turista i što je ionako kratka sezona još više skraćena. Masovna okupljanja u zabavnima klubovima su reducirana. Posljedice po meni neće biti dugoročne, ali kratkoročne da- drugačiji je smjer turizma u smislu većeg naglaska na higijenske standarde kao i na smanjenje masovnih okupljanja“ (voditeljica udruge LAG-a i FLAG-a Škoji, stalni).

Pandemija je, prema sugovornicima, pokazala kako bi prostor grada izgledao bez gužve i masovnosti, spominjući u tom kontekstu i pojam *overturizma* (Dodds i Butler, 2019; Goodwin, 2017 itd.) kao problematičnog, ali i simptomatičnog za grad Hvar. Goodwin (2017) čak i spominje Hvar kao destinaciju

koja u svom turističkom razvoju planira dovođenje nepristojnih i pijanih turista (2017: 15). Pandemija je tako utjecala na percepciju turista koji su imali priliku vidjeti i doživjeti prostor bez turističkih gužvi možda i pozitivnije nego na potrebe domaćina koji su željeli povratak na stari tip turizma.

„Osim što se otok malo ‘odmorio’ od ‘overturizma’, nemam spoznaja da je pandemija osjetnije utjecala na hvarski turistički razvoj. Rekla bih da je korona više promijenila očekivanja gostiju, kojima pada tolerancija na gužve, nego domaćini koji su, rekla bih, ostali pri onome: što više (gostiju), to bolje, pa dok ide, ide” (novinarica, sezonski).

Sugovornici također napominju i da se brojke turista brzo vraćaju na one prije pandemije pa se tako nova sezona 2022. uspoređuje s turizmom prije pandemije, onima 2019. godine.

„Već se ove godine primijetilo da COVID nema dugoročnog utjecaja. Sad opet uspoređuju s 2019-om prije korone“ (iznajmljivač skutera, stalni).

Otok Brač - različiti smjerovi razvoja

Brač (najveći otok srednjodalmatinske skupine) (Slika 3) je treći otok po veličini na Jadranu. Sveukupno ima 13 931 stanovnika (DZS, 2022), od čega najveći broj ima općina Supetar, a najmanji Sutivan. Od istraživanih mjesta, Povlja imaju 343 stanovnika, Bol 1694 stanovnika, a Postira 1.448 stanovnika (DZS, 2022).

Slika 3. Otok Brač

(Izvor: <https://www.hpdzeljeznicar.hr/nekategorizirano/izlet-na-otok-brac>)

a) ekonomska dimenzija održivosti

Važno je napomenuti kako su u različitim mjestima na otoku (Povljima, Postirima i Bolu) prisutni i različiti rezultati, tj. tipovi razvoja. Obiteljski turizam

je tako najviše prisutan u manjim mjestima, Poveljima i Postirima, dok u Bolu postoji usmjerenost prema masovnom turizmu, ali odnedavno i sportskom turizmu.

-„U Općini Bol svakako su hoteli nositelji turističkog razvoja i destinacije. Treba pri tome nastojati da ti hoteli budu podignuti za zvjezdicu više i da su ulaganja kontinuirana. Zbog svojih sadržaja u zatvorenom hoteli omogućuju produljenje sezone i u periodu pred i postsezone kada vrijeme može biti nestabilno. Iza hotela je svakako privatni smještaj, pogotovo u ekskluzivnim obiteljskim vilama koji gostima pružaju vrhunski doživljaj“ (Općina Bol, stalni).

Na području Bola svakako se, prema odgovorima sugovornika, treba intervenirati i u poboljšanje kamping ponude kao novog tipa ponude. Pritisak investitora i kapitala na Općinu Bol je velik i to otežava održivi i planski razvoj. Turistička zajednica u tom kontekstu nastoji promovirati destinaciju za *outdoor* aktivnosti i sportove na vodi. Budući da su gosti koji dolaze izvan vrhunca sezone zainteresirani za takve, alternativne tipove turizma, u tom smislu treba djelovati s alternativnim tipovima turizma koji su ionako bitan smjer turističkog razvoja (vidi Theng i dr., 2015; Trunfio i dr., 2007; Giampiccoli, 2014).

Apartmani i hoteli su najprisutniji u Bolu i odnedavno u Postirima zbog izgradnje novog hotela *View* (Slika 4). Situacija izgradnje hotela u Postirima naznačena je kao potencijalan problem zbog utjecaja hotela velikih dimenzija za takvo mjesto na dimenzije održivosti, a rezultati ovog istraživanja pokazali da je hotel problematična investicija čije će se posljedice tek naknadno moći istražiti. Kao što arhitekt M. Mrduljaš napominje „Do sada nije bilo turističke arhitekture velikoga mjerila; novi hotel sagrađen je neposredno uz povijesnu jezgru i upravo je groteskni nesrazmjer njegove veličine prema okolnom urbanom tkivu - hotel postaje apsolutna prostorna dominanta, okreće leđa mjestu i na simboličkom planu jasno govori da ovdje ništa nije važno osim ubiranja profita u dvomjesečnom ljetnom periodu“ (Mrduljaš, indeks.hr).

Slika 4. Hotel View i panorama Postira
Izvor: autorica

Neusklađenost prostornih kapaciteta s veličinom hotela kao i netranparen-tnost motiva (osim financijskih) za izgradnju još jednog hotela na tom prostoru, dovodi u pitanje i cjelokupnu „viziju“ mjesta kao i njezino postojanje, pogotovo s obzirom na to da je većina sugovornika mjesto ocijenila kao pogodno za obiteljski, a ne masovni turizam. „Ključno je pitanje kako mjesto Postira vidi sebe dugoročno, na temelju kojih resursa i kakve ponude se razvijaju i turizam, ali i lokalna zajednica?“ (M. Mrduljaš, indeks.hr)

U Bolu se tijekom COVID-19 pandemije javlja veći broj izoliranih objekata (uglavnom vila s bazenima) što je također nov rezultat istraživanja koji govori u prilog promjene u potražnji turista. Naime, izolirani prostori dosad nisu bili toliko popularni kao, primjerice, hosteli, apartmani ili hoteli prije pandemije, no nakon nje je postala bitnija potreba za većom izolacijom.

„Ono što smo primijetili u ovoj pandemiji je da su ljudi tražili izdvojene objekte koji su više na osami, i izoliraniji. Isto tako, promijenio se i trend dolazaka. S obzirom da avioni nisu letjeli, više su bili osuđeni na prijevoz automobilom jer je to sigurniji način“ (predstavnik turističke zajednice, Bol).

U Poveljima je, zbog nedostatka hotela koji je i dalje zatvoren i u privatnom vlasništvu, turizam „zaustavljen“ u razvoju, što su još 2010. rezultati u Poveljima pokazali (Zlatar, 2010). Unatoč pozitivnim stranama kao što su nedostatak buke, čista priroda i mir, ekološka osviještenost, Povelja se i dalje razvijaju „stihijski“, tj. ne postoji strategija niti plan njihovog razvoja što zapravo ukazuje na njihovu stagnaciju.

„Mislim da se razvoj odvija stihijski. Još uvijek nisam primijetio veliki angažman općine oko unapređenja ponude za turiste niti velika ulaganja u plaže. Trenutno gostima nudimo samo čisto more“ (prometni tehničar, Povelja, stalni).

„Umjesto da imamo dva hotela, mi nemamo niti jedan. Pričalo se prije 30 godina da će se graditi još jedan hotel. Bez hotela nema nekog značajnijeg turizma, nema šanse da turizam krene“ (strojarski tehničar, Povelja, stalni).

Na otoku postoji angažman turističkih zajednica oko izgradnje biciklističkih i pješačkih staza koje postaju sve popularnije, kao i vodeni sportovi i tenis, što govori u prilog razvoju sportskog turizma na Braču.

„Vodeni sportovi su jako popularni; tenis, biciklizam i pješačenje. Turistička zajednica je radila na tome, pogotovo na biciklističkom stazama, trekking stazama. Radili smo precizne karte po GPS signalu, upravo za bicikliste i

pješaćenje. Inače, Brač vam ima preko 1000 km biciklističkih staza i to smo obilježili, to imamo i sigurne su" (Turistička zajednica, Bol, stalni).

Broj domaćih i stranih turista je, očekivano, veći u općini Bol (koja se sastoji od naselja Bola i Murvice) nego u općini Postira (koja se sastoji od naselja Dola i Postira) (Tablica 4), najviše zbog Bola kao najpopularnije turističke destinacije na otoku Braču. Ukupno, u 2022. općina Postira obuhvaća 23.295, dok općina Bol 93.712 turista (domaćih i stranih). Također, broj je noćenja u Postitima porastao s 67.619 godine 2020. na 163 168 prošle godine (2022.), dok je u istom vremenskom razdoblju u Općini Bol porastao s 224.490 na 515.125 što svjedoči vraćanju na turističku posjećenost prije pandemije.

Tablica 4. Broj domaćih i stranih turista i noćenja u općinama Postira i Bol

2022: Domaći turisti	Strani turisti	Ukupno
Općina Postira: 6289 Općina Bol: 11912	Općina Postira :17006 Općina Bol : 81800	23295 93712
Noćenja		
Općina Postira: 32774 Općina Bol: 54576	Općina Postira: 130394 Općina Bol: 460549	163168 515125

Izvor: www.dalmatia.hr

b) socijalna dimenzija održivosti

Na primjeru Brača može se vidjeti da postoji velika uloga lokalnog stanovništva, pogotovo u manjim mjestima, dok angažman općine često izostaje, kao što je prisutna i nedovoljna komunikacija između općina, a u nekim slučajevima i između samih stanovnika, što je bitan element socijalne dimenzije održivosti (Bogren i Sörensson, 2021). Istraživanje je pokazalo da postoji naglasak na lokalnoj zajednici kako u usmjeravanju turističkog razvoja tako i u smislu izgradnje velikog (u nekim slučajevima i prevelikog) broja apartmana i, slijedom toga, prevelike apartmanizacije i betonizacije otoka.

„Lokalno stanovništvo uglavnom ima glavnu ulogu u turističkom razvoju - ta se uloga nije mijenjala" (prof. engl. i tal., Povlja, sezonski).

„To su najviše domaći ljudi, lokalno stanovništvo. Općina ništa, baš ništa. I ako neko preko nekih poznanstava privuče nekog stranca pa tu nešto

kupi, napravi, jedino to. Opet je to domaće stanovništvo. Općina baš i ne” (ribar, Povlja, stalni).

Rad i angažman lokalnog stanovništva se često se svodi na stvaranje vlastitog profita od turizma, dok njihovo educiranje o turističkim ili razvojnim planovima izostaje (edukacije stanovnika se spominju samo u Bolu). Istovremeno, to svjedoči i o niskoj razini participacije stanovnika u prostornom planiranju koja je prisutna na otoku.

„Ne postoji komunikacija između stanovnika mjesta. Svatko je za sebe nekako. Imali smo, turistička zajednica je organizirala bila ovo proljeće i prošlo proljeće edukacije, bili su predavači i oni su predavali, a mi smo mogli pitati” (trgovkinja, Bol, stalni).

U svim istraživanim mjestima primjećuje se da se turistička zajednica i općina promatraju kao „manje moćan“ akter od lokalnog stanovništva koji na neki način „diktira“ turistički razvoj, prvensteno kroz apartmanizaciju.

„Općina i turistička zajednica puno rade na turističkom razvoju, ali bez ljudi i njihovih apartmana i svega toga, pola toga ne bi bilo” (konobar, Postira, stalni).

c) ekološka dimenzija održivosti

Agroturizam je, prema odgovorima sugovornika, prisutan u manjim mjestima većinom samo kroz individualne inicijative. Priroda i okoliš su zasad očuvani, no postoji opasnost od ilegalne izgradnje i betonizacije otoka. Pritisak na prostor prisutan je i zbog prevelikog broja turista u sezoni.

„Činjenica je da se neplaniranom gradnjom i različitim uzimanjem te iste prirode zbog nezakonite gradnje, događa zapravo ulazak u prirodu kojem smo dosta svjedočili zadnjih desetak godina. Većina maslinika je dobila sad kuće koje većinom nisu zakonski izgrađene. Kad se pogleda prostorni plan, na tim mjestima nije dozvoljeno građenje, ali uredno se na otocima događaju takve situacije” (muzikologinja, Povlja, sezonski).

Turistička zajednica napominje da ne postoji efikasan način (barem u okviru njenih mogućnosti) za smanjenje prevelikog broja turista i olakšavanje infrastrukturnih problema.

„Problemi su vam, ono što je na žalost neizbježno, a to je ogroman pritisak na prostor. Upravo govorimo o 7. i 8. mjesecu kad ovdje boravi 5.000 turista koji su locirani u Bolu i dolazi 2.000 izletnika, s kopna, s Hvara i vi

imate pritisak na prostor. Imate problem s čišćenjem, s infrastrukturom koja puca” (Turistička zajednica, Bol, stalni).

Od 2022. godine u Bolu je prisutna registracija obiteljsko-poljoprivrednih gospodarstava (OPG-ova), čime se pojačava vidljivost i osnažuje pozitivna promjena pojave agroturizma na otoku.

„Počeli smo, po prvi put smo zabilježili da imamo OPG-ove. Nismo još imali slučaj da imamo OPG-ove koji se iznajmljuju, znači da imamo ruralne kuće za odmor i evo, baš u ovoj godini imamo prve registracije takvih objekata“ (Turistička zajednica, Bol, stalni).

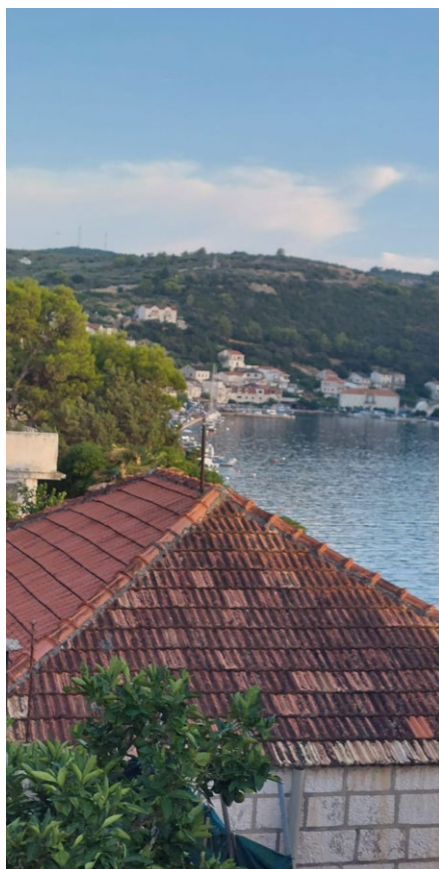
U manjim mjestima (primjer Povalja, Slika 5) u kontekstu ekoloških problema ukazuje se na ljetne mjesece u kojima se apartmanski kompleks nije spojio na kanalizaciju. Također se spominje problem novog odlagališta otpada koje se izgradilo vrlo blizu trajektne luke (Supetra).

„Jedino što bih istakao je problem apartmanskog naselja na Puntima i izbacivanje fekalija (bakterija) u ljetnim mjesecima u more. Pretpostavljam da se septičke jame napune te se preliju. Kada se projektirala kanalizacija za cijelo mjesto izgleda da se taj kompleks nije spojio na istu” (informatičar, Povalja, sezonski).

d) kulturna dimenzija održivosti

Rezultati pokazuju slabiju reprezentaciju kulturne baštine i kulturno-povijesnog krajolika manjih mjesta (Povlja) u odnosu na veća (Bol, Slika 6).

„Povaljska listina je vrlo važna za hrvatsku povijest, ali nije to nešto što pomaže Povoljima, čak na nekoj nacionalnoj razini, nije to nešto razvikano. U literaturi se to svugdje spominje, ali nije sad da će se ići u Povlja radi toga. Usput kad si tu, doći ćeš i pogledati. Mislim, ta Listina nije čak ovdje nego da se čuva negdje“ (organizator kulturnih i zabavnih događanja, Povlja, sezonski).

Slika 5. Povlja- panorama
Izvor: autorica

„Svojevremeno sam organizirao koncerte u mjesnoj crkvi koje je financirala Mjesna zajednica Povalja. Onda se promijenio taj koji je vodio, nije htio financirati i to je prestalo” (profesor glazbe, Povalja, sezonski).

Prisutan je i problem financiranja različitih programa, tj. slabo i nesigurno financiranje od strane općine i države. Sugovornici koji su aktivni po pitanju kulture i njene promocije smatraju da je ključno da se u kulturnoj ponudi nalazi i izvorna ponuda autentične kulturne baštine s naglaskom na originalnost i prepoznatljivost otočnih elemenata. Ovakav bi pristup uvelike poboljšao razvoj kulturne dimenzije održivosti kako većih tako i manjih mjesta na otoku budući da se ona razvija upravo kroz očuvanje i razvoj kulturne baštine.

„Ja radim na tome da ispred samostana bude jedan veliki display na kojemu bi se onda moglo predstaviti sve u vezi samostana, Povaljske listine i svemu ostalom. Sve što mi radimo i pokazujemo mora biti originalno i prepoznatljivo. Temelj svih naših projekata mora biti naša izvorna kulturna baština jer je kulturni turizam temelj održivog razvoja turizma“ (knjižničarka, Bol, stalni).

Slika 6. Bol - Panorama
Izvor: autorica

e) utjecaj i posljedice COVID-19 pandemije na turizam

Posljednja se istraživana tematska cjelina bavi utjecajem i posljedicama COVID-19 pandemije na turizam i daljnji turistički razvoj. Kratkoročne su posljedice za turizam bile prisutne prvenstveno u 2020. u smislu promjene u potražnji

određene vrste objekta. U tom su smislu postali popularniji i traženiji izoliraniji objekti, prvenstveno vile s bazenima, dok je potražnja hotela postala manja.

„Covid pandemija je jako utjecala na Bol s obzirom da se on izrazito oslanja na turizam. Najveći udarac su imali hoteli, dok su kampovi i privatni smještaj nešto bolje prošli. Od privatnog smještaja dobru popunjenost su imali bolje kategorizirani objekti te privatne vile u kojima su se gosti osjećali sigurnije. U pandemijskim godinama 2020. te 2021. zasigurno su gosti imali veću vrijednost za novac s obzirom na pad potražnje s jedne strane, a s druge strane veći komfor zbog manjeg broja gostiju. No već u 2022. godini te će se vrijednosti uravnotežiti” (Općina Bol, stalni).

Dana 20. travnja, kao odgovor na COVID-19, 100% odredišta diljem svijeta uvelo je ograničenja vezana uz putovanja, 45% odredišta potpuno je ili djelomično zatvorilo granicu, a većina odredišta obustavila sve ili neke međunarodne letove (Gu i dr., 2021). U većim, turistički popularnijim središtima na Braču koja se najvećim dijelom oslanjaju na turizam, pandemija je tako utjecala u većoj mjeri kako zbog prisutnosti hotela u njima koji su za to vrijeme bili zatvoreni. Drugi tip smještaja koji se pogotovo u vrijeme pandemije traži jest onaj u kojem se može komunicirati s vlasnikom (domaćinom), dobiti od njega informacije i direktan kontakt.

„Traži se domaćin koji će ih dočekati, koji će biti njima na usluzi, koji će s njima boraviti itd., dakle, onaj direktni kontakt je vrlo važan njima i to se pokazalo u ovoj pandemiji“ (Turistička zajednica, Bol, stalni).

U manjim mjestima na Braču (primjeri Postira i Povalja) utjecaj pandemije nije bio toliko jak niti prisutan te se uglavnom zadržao dotad prisutan tip turizma (primjerice obiteljski turizam).

„Mislim da pandemija nije nešto previše promijenila. Mislim da je tu neki mir, more. Ima dosta plaža što je super pa se gosti mogu svugdje kupati, dosta je još uvijek to intimno” (administratorica u Uljari, Postira, stalni).

Budući da nedavna istraživanja sugeriraju da bi turističkom sektoru moglo trebati više vremena za oporavak od pandemije COVID-19 nego što se ranije očekivalo, neki autori naglašavaju kako kreatori politika i praktičari u turističkoj industriji moraju razviti novi mehanizam spremnosti za krizu za borbu protiv ove, kao i budućih pandemija (Škare i dr., 2021). U tom smislu se predlaže strategija u četiri koraka: (1) prihvatiti ekonomske gubitke, (2) zaštititi zdravlje, (3) podržati ljude koji su doživjeli iznenadni gubitak prihoda širenjem postojećih programa sigurnosnih mreža i (4) zaštititi proizvodne kapacitete i koristiti ekonomske proizvodne kapacitete u najvećoj mogućoj mjeri čim pandemija popusti (Marron, 2020).

Zaključak

S obzirom na dobivene rezultate istraživanja i odgovore sugovornika, u prvom redu, a vezano uz ekonomsku dimenziju održivosti, možemo zaključiti da je u gradu Hvaru i dalje prisutan problem nekontroliranog (masovnog i stihijskog) turizma koji se pojačao nakon pandemije, tj. gotovo u potpunosti vratio na stare gabarite. Također je prisutan i problem neusaglašenog razvoja različitih tipova turizma - masovnog, *party* turizma, obiteljskog, kulturnog i elitnog turizma koji su podjednako prisutni i razvijeni u Hvaru bez jasne strategije i određenja njihovog razvoja. Negativne posljedice prevelikog broja turista na okoliš spominju se posljednjih godina, a pod tim se misli kako na prirodni okoliš, tako i na kulturnu baštinu. Agroturizam je u većoj mjeri razvijen u drugim mjestima na otoku (Stari Grad, Jelsa, Zavala) nego u samom Hvaru te se smatra kako bi se trebalo izmijeniti. Kulturna dimenzija je također, prema odgovorima sugovornika, nedovoljno razvijena, tj. trebalo bi više raditi na promociji kulturne baštine koja postoji u gradu Hvaru. To se odnosi i na infrastrukturne pomake koji bi trebali biti učinjeni (primjerice, prostor za kino dvoranu zimi) kao i na iskorištavanje već postojećih resursa (primjerice, organiziranje predstava u hvarskom kazalištu). COVID-19 pandemija prema odgovorima sugovornika nije u velikoj mjeri utjecala na daljnji razvoj turizma. Njezine su posljedice bile kratkoročne i prisutne prvenstveno 2020. godine kada je zbog mnogih restrikcija u turizmu bilo mnogo manje turista. Druga primijećena promjena sastoji se u sastavu turista - nakon pandemije i pogotovo nakon 2022. godine - više je turista iz Velike Britanije i SAD-a nego iz (prethodnih godina) Skandinavskih zemalja, nakon čega slijedi Francuska.

Na Braču, s obzirom na sve četiri dimenzije razvoja, postoje razlike između tri istraživana mjesta (Postira, Supetar i Povelja). U Poveljima je, s obzirom na ekonomsku dimenziju, zamjetan perzistirajući problem nedostatka hotela koji je „zamijenjen“ lokalnim inicijativama od strane lokalnog stanovništva kroz apartmane, ali utjecaj lokalne zajednice prisutan je i u ekološkoj dimenziji održivosti kroz čišćenje plaža i okoliša od strane stanovnika te (prvenstveno individualne) inicijative vezane uz agro-turizam. Socijalna dimenzija se time u mjestu Povelja pokazuje čvrstom i postojećom, kao i osviještenost stanovnika u vezi ekoloških problema. Kulturna dimenzija je prisutna u vidu izložbi i kulturnih događaja u sezoni (Galerija Povelja), no u puno manjoj mjeri nego u većim ili turistički popularnijim mjestima na otoku. Sugovornici smatraju da se kulturna baština, slično kao i u gradu Hvaru, ne iskorištava u dovoljnoj mjeri i da nedostaje promocije kulture kao i kulturnih događaja. Postira, s druge strane, ekonomski doživljavaju veće promjene, prvenstveno zbog izgradnje hotela *View* koji svojom veličinom uz već postojeće hotele u mjestu može negativno djelovati na dosadašnju

ravnotežu dimenzija održivosti. U Bolu je pak, što se tiče ekonomske i ekološke dimenzije razvoja, prisutan prevelik upliv privatnog kapitala koji ne dopušta u većoj mjeri planski razvoj mjesta čime dolazi do problema masovnosti turizma i posljedično njegovog negativnog utjecaja na okoliš. Utjecaj turističke zajednice i pojedinih aktera smatra se nedovoljnim za zaustavljanje takvog tipa razvoja. U ekološkoj dimenziji održivosti prisutni su i po prvi put registrirani OPG-ovi što govori u prilog razvoju agro-turizma. Utjecaj COVID-19 pandemije vidljiv je u Bolu prema promjeni tipa smještaja i turističkih objekata - traženiji su izolirani objekti, a u manjoj mjeri hotelski smještaj, premda se i to mijenja već 2021. godine, a pogotovo 2022. kad su se brojke dolazaka turista udvostručile.

Zaključno za oba otoka možemo ustvrditi da je pandemija COVID-19 utjecala kratkoročno i to najviše 2020. godine. U nejednakom smjeru turističkog razvoja mjesta na Braču kao i stihijskom smjeru razvoja Hvara vidljivo je nepostojanje jedinstvene strategije razvoja ili plana za turistički razvoj. Veća se mjesta poput Hvara i Bola suočavaju s velikim turističkim pritiskom koji može imati ili već ima negativne posljedice na prostornu infrastrukturu i okoliš. Ključnim se akterima smatraju općine i lokalno stanovništvo, s tim da sugovornici upozoravaju na različit odnos općina prema različitim mjestima, s većom koncentracijom resursa na veća i turistički popularnija i eksponiranija mjesta. Problemi bespravne izgradnje i betonizacije prisutni su na oba otoka, ali je također povećana i svijest stanovnika o ekološkim problemima - prvenstveno zagađivanju, ali, primjerice, i razvrstavanju otpada. Kulturna dimenzija zahtijeva značajnije i veće promoviranje autentičnih proizvoda i izvorne kulturne i povijesne baštine što bi u konačnici pridonijelo i održivom kulturnom turizmu kamo bi primjerice Hvar, prema mišljenju sugovornika, trebao stremiti. Mjesta na Braču također su se smatraju destinacijama prihvatljivima za obiteljski tip turizma kao i agro-turizam, pri čemu bi se trebalo voditi Zakonom o otocima (2021) i ostalim dokumentima koji upozoravaju na važnost očuvanja ekoloških i kulturnih vrijednosti.

Literatura i izvori

- Baldacchino, G. (2012). The Lure of the Island: A Spatial Analysis of Power Relations. *Journal of Marine and Island Culture*, 1: 55-62.
- Barbieri, C. (2019). Agritourism Research: A Perspective Article. *Tourism Review* 75: 149-152.
- Bogren, M. i Sörensson, A. (2021). Tourism Companies' Sustainability Communication – Creating Legitimacy and Value. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 21(5): 475-493

- Colantonio, A. (2009). Social Sustainability: A Review and Critique of Traditional versus Emerging Themes and Assessment Methods. U: M. Horner, A. Price, J. Bebbington, i R. Emmanuel (Ur.), *SUE-Mot Conference: Conference proceedings Loughborough* (str. 865-885). Loughborough University.
- Conejo, F. J.; Cunningham, L. F. i Young, C. E. (2020). Toward a Luxury Service Value Taxonomy: Empirical Evidence and Future Directions. *Services Marketing Quarterly*, 41(1): 1-21.
- Correia, A., Kozak, M., i Reis, H. (2014). Luxury Tourists: Celebrities' Perspective. U: M. Kozak i A. Woodside (Ur.), *Tourists' Perceptions and Assessments* (str. 43-51). Advances in Culture, Tourism and Hospitality Research, Volume 8, Emerald Group Publishing Limited.
- Dehoorne O. i S. Theng S. (2015). Étudier le Luxe. *Études Caribéennes*, 30.
- Dodds, R. i Butler, R. (2019). The Phenomena of Overtourism: a Review. *International Journal of Tourism Cities*, 5(4):519-528.
- Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska (2022). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2022. godine*. URL: www.dzs.hr (15. travnja 2023.)
- Đogić, I. i Cerjak, M. (2015). Perception of Local Stakeholders About the Possibilities of Development of Croatian Islands - the Example of the Island of Cres. *Journal of Central European Agriculture*, 16(1): 259-276.
- Giampiccoli, A. i Saayman, M. (2014). A Conceptualisation of Alternative Forms of Tourism in Relation to Community Development. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5, 27(3):1667.
- Goodwin, H. (2017). The Challenge of Overtourism. *Responsible Tourism Partnership* 4: 1-19.
- Gössling, S., Scott, D., i Hall, C. M. (2020). Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1): 1-20.
- Griessler, E. i Littig, B. (2005). Social Sustainability: a Catchword Between Political Pragmatism and Social Theory. *International Journal for Sustainable Development*, 8(1/2): 65-79.
- Gu, Y. Onggo, B. S., Kunc, M. H. i Bayer, S. (2022) Small Island Developing States (SIDS) COVID-19 Post-pandemic Tourism Recovery: A System Dynamics Approach. *Current Issues in Tourism*, 25 (9): 1481-1508.
- Iloranta, R. (2021). Luxury Tourism – a Review of the Literature. *European Journal of Tourism Research*, 30: 3007.
- Kordej-De Villa, Ž. i Slijepčević, S. (2023). Impact of COVID-19 on Croatian Island Tourism: a Study of Residents' Perceptions. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja* 36:2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1331677X.2022.2142631> ?scroll=top&needAccess=true&role=tab&aria-labelledby=full-article. (12. Svibnja, 2023.)

- McKenzie, S. (2004). *Social Sustainability: Towards some Definitions*. Hawke Research Institute, University of South Australia Magill.
- Marron, D. (2020). Macroeconomic Policy in the Time of COVID-19. URL: <https://www.taxpolicycenter.org/taxvox/macro-economic-policy-time-covid-19> (15. svibnja, 2023.)
- Miltojević, V. i Ilić-Krstić, I. (2011). Cultural Dimension of Sustainable Development as a Presumption of Local Communities Development. Quality of Life (Banja Luka) *Apeiron* 3(1-2): 33-37.
- Miljan, K. (2019). *Turistički prihvatni kapaciteti na primjeru otoka Hvara*. (Završni rad). Veleučilište u Karlovcu.
- Mrduljaš, M. Intervju: Ova grdosija je novi hotel na Braču. HDZ-ov načelnik oduševljen, arhitekt zgrožen. URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/ova-grdosija-je-novi-hotel-na-bracu-hdzov-nacelnik-odusevljen-arhitekt-zgrozen/2381133.aspx> (12. svibnja, 2023.)
- O'Toole, K., Wallis, A. i Mitchell, B. (2006). Local Perceptions of Sustainability Indicators: Issues of Scale and Implications for Management. *Rural Society* 16(1): 25-46.
- Packalén, S. (2010). Culture and Sustainability. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management* 17: 118-121.
- Shen, F.; Cottrell, S. P.; Hughey, K. F. D.; Morrison, K. (2009). Agritourism Sustainability in Rural Mountain areas of China: A Community Perspective. *International Journal of Business and Globalization* 2009, 3, 123.
- Slika 1. Otok Hvar. Internetski izvor, URL: http://www.sucuraj.com/images/maps/island_hvar.jpg (5. svibnja, 2023.)
- Slika 3. Otok Brač. Internetski izvor, URL: <https://www.hpdzeljeznicar.hr/nekategorizirano/izlet-na-otok-brac> (1. svibnja, 2023.)
- Spangenberg, J. H. (2004). Reconciling Sustainability and Growth: Criteria, Indicators, Policies. *Sustainable Development* 12(2): 74 - 86.
- Songkhla, T. N. i Somboonsuke, B. (2013). Interactions Between Agro-tourism and Local Agricultural Resources Management: A Case Study of Agro-tourism Destinations in Chang Klang District. *The Journal of the Science of Food and Agriculture*, 1: 54-67.
- Statistička analiza turističkog prometa 2022. URL: <https://www.dalmatia.hr/wp-content/uploads/2023/04/Analiza2022.pdf> (10. svibnja 2023.)
- Stiperski, Z.; Malić, A.; Kovačević, D. (2001). Međuzavisnost dostupnosti, gospodarstva i revitalizacije hrvatskih otoka. *Sociologija sela*, 1-4 (151/154): 153-169.
- Swarbrooke, J. (1998). *Sustainable Tourism Management*. UK: CABI Publishing.
- Škare, M., Soriano, D. R. i Porada-Rochon, M. (2021). Impact of COVID-19 On the Traveland Tourism Industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 163: 120469.

- Theng, S, Qiong, X. i Tatar, C. (2015). Mass Tourism vs Alternative Tourism? Challenges and New Positionings, *Études caribéennes*, 31-32.
- Throsby, D. (2008). Linking Cultural and Ecological Sustainability. *The International Journal of Diversity in Organisations, Communities and Nations*, 8(1): 15 - 20.
- Tonković, Ž. i Zlatar, J. (2014). Sustainable development in island communities: The case of Postira. *European Countryside*, 6(3): 254-269.
- Trunfio, M., Petruzzellis, L. i Nigro, C. (2006) Tour operators and alternative Tourism in Italy: Exploiting Niche Markets to Increase International Competitiveness. *International Journal of Contemporary Hospitality Management* 18(5): 426-438.
- United Nations Environment Programme (UNEP). (2005). *Mediterranean strategy for sustainable development. A framework for environmental sustainability and shared prosperity*. New York: United Nations.
- United Nations Division for Sustainable Development. Department of Policy Co-Ordination and Sustainable Development (UNDP/PCSD). (1996). *Indicators of Sustainable Development, Framework and Methodologies*. New York: United Nations.
- Zakon o otocima. URL: <https://www.zakon.hr/z/638/Zakon-o-otocima> (2. svibnja, 2023.)
- Zlatar, J. (2010). Odrednice turističke djelatnosti u smjeru održivog razvoja - primjer mjesta Povelja na otoku Braču. *Sociologija i prostor: Časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja* 48(2): 247-273.
- Zlatar Gamberožić, J. i Tonković, Ž. (2015). From Mass Tourism to Sustainable Tourism: A Comparative Case Study of the Island of Brač. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 24(2-3): 85-102.
- Zlatar Gamberožić, J. i Svirčić Gotovac, A. (2021). Komparacija turističkih scenarija razvoja Povalja na otoku Braču 2009. i 2019. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 30(1): 3-25.
- Zlatar Gamberožić, J. (2021). The Development of Tourism on Large Croatian Islands: The Case of Hvar Town on the Island of Hvar. *Journal of Marine and Island Culture*, 1(2): 1-25.

Sažetak

U radu je prikazan nastavak istraživanja razvoja turizma na otocima oslanjajući se, između ostalog, na studije slučaja raznih mjesta na otocima Hvaru i Braču. Istraživanja turističkih odrednica na otoku Braču, točnije u tri mjesta: Povelja, Postira i Bol (Zlatar, 2010; Tonković i Zlatar, 2014; Zlatar Gamberožić i Tonković, 2015; Zlatar Gamberožić i Svirčić Gotovac, 2021) i u gradu Hvaru na otoku Hvaru (Zlatar Gamberožić, 2021)

analizirala su različite tipove razvoja u tim naseljima, od masovnog turizma preko održivog turizma do stagnacije. Specifičnost ovog istraživanja je analiza utjecaja pandemije COVID-19 na odabrana naselja na Hvaru i Braču kao bitnog faktora na turizam prethodnih godina (2020. i 2021.). Ciljevi istraživanja su bili utvrditi trenutno stanje turizma u istraživanim mjestima na otocima, a s obzirom na socijalnu, ekološku, ekonomsku i kulturnu dimenziju održivosti te utjecaj pandemije COVID-19. Metoda istraživanja bili su polustrukturirani intervjui (metoda snježne grude - *snowball* metoda i namjerni uzorak - *purpose sampling*) na otocima Hvaru (grad Hvar – 20 intervjua) i Braču (Povlja, Postira, Bol- 25 intervjua). Obuhvatilo se mišljenja sugovornika/ica o različitim temama vezanima uz turističko stanje i potencijalni razvoj turizma, a pogotovo s obzirom na utjecaj pandemije COVID-19. Aspekti (tematske cjeline) koji su bili analizirani su ekonomska, socijalna, ekološka i kulturna dimenzija održivosti te utjecaj i posljedice COVID-19 pandemije na turizam. U gradu Hvaru se pokazao povratak na stanje turizma prije pandemije te daljni razvoj masovnog turizma. Na Braču je situacija različita u svakom mjestu. Povlja i dalje trpe stagnaciju, s naglaskom na razvijanju ekološke i socijalne dimenzije, Postira se kreću prema masovnom tipu turizma s izgradnjom novog hotela, dok su u Bolu prisutne promjene zbog pandemije u vidu otvaranja novih tipova turističkih objekata, ali i registriranje prvih OPG-ova. Posljedice COVID-19 pandemije nisu se pokazale dugoročno prisutnima niti utjecajima za već postojeće tipove turističkog razvoja u ovim mjestima.

Ključne riječi: turistički razvoj, održivost, COVID-19 pandemija, Hvar, Brač

IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON TOURISM AND SUSTAINABILITY: CONTINUATION OF RESEARCH OF SELECTED PLACES OF THE CENTRAL DALMATIAN ISLANDS OF HVAR AND BRAČ

Summary

The paper presents the continuation of research on the development of tourism on the islands, relying, among other things, on case studies of various places on the islands of Hvar and Brač. Research of tourist destinations on the island of Brač, specifically in three places: Povelja, Postira and Bol (Zlata, 2010; Tonković and Zlata, 2014; Zlata Gamberožić and Tonković, 2015; Zlata Gamberožić and Svirčić Gotovac, 2021) and in the town of Hvar on the island of Hvar (Zlata Gamberožić, 2021) analyzed different types of development in these settlements, from mass tourism to sustainable tourism to stagnation. The specificity of this research is the analysis of the impact of the COVID-19 pandemic on selected settlements on Hvar and Brač as an important factor on tourism in the previous years (2020 and 2021). The objectives of the research were to determine the current state of tourism in the researched locations on the islands, with regard to the social, ecological, economic and cultural dimensions of sustainability and the impact of the COVID-19 pandemic. The research method was semi-structured interviews (snowball method and purpose sampling) on the islands of Hvar (town of Hvar - 20 interviews) and Brač (Povelja, Postira, Bol - 25 interviews). The opinions of the respondents on various topics related to the tourism situation and the potential development of tourism were covered, especially with regard to the impact of the COVID-19 pandemic. The aspects (thematic units) that were analyzed are the economic, social, ecological and cultural dimensions of sustainability and the impact and consequences of the COVID-19 pandemic on tourism. The town of Hvar showed a return to the state of tourism before the pandemic and further development of mass tourism. On Brač, the situation is different in every place. Povelja continues to suffer stagnation, with an emphasis on developing the ecological and social dimension, Postira is moving towards a mass type of tourism with the construction of a new hotel, while in Bol there are changes due to the pandemic in the form of the opening of new types of tourist facilities, as well as the registration of the first OPGs. The consequences of the COVID-19 pandemic did not prove to be long-term present or influential for the already existing types of tourism development in these places.

Keywords: Tourism development, sustainability, COVID-19 pandemic, Hvar, Brač